

FIGYELŐ

Megindult a retrospektív osztrák nemzeti bibliográfia megjelentetése. Miközben a legtöbb fejlettebb ország már közreadta, ill. ma is tevékenyen dolgozik azon, hogy a korábbi századokban nyomtatott kiadványaiknak bibliográfiáját megjelentesse, nyugati szomszédainknál erre eddig nem került sor. Erre több magyarázatot is lehet adni. Mint az összefüggő, német nyelvterület egy része, Ausztria az ilyen jellegű németországi vállalkozásoknak (pl. a 16. és a 17. századi nyomtatványok német bibliográfiájának, a VD 16, ill. VD 17.) részét alkotja. Ráadásul a feltárás földrajzi fogalmának egységes meghatározása a történelem folyamán – a rendkívül sok és jelentős változás miatt – szinte megoldhatatlan feladatot jelent e nagy múltú ország számára. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Ausztria és a Habsburgok az idők során olyan szorosan kapcsolódtak össze (pl. az ún. örök tartományok), hogy még közjogilag is problémát jelent az egyes országrészek pontos hovatarozásának (Habsburg családi birtok, német-római császárság területe stb.) megállapítása. Ilyen és ehhez hasonló gondok akadályozták eddig a retrospektív osztrák nemzeti bibliográfia kifejlesztését. (Itt jegyezhető meg, hogy viszonylag kevés olyan ország akad Európában, amely közjogilag ezer éven át lényegében azonos határok között létezett, mint Ausztria szomszédai közül Csehország Morvaországgal – igaz a német-római birodalmon belül – és Magyarország Erdélyel.)

Az Österreichische Nationalbibliothek, mint nemzeti könyvtár immár végérvényesen elkötelezte magát e feladat vállalására és megvalósítására. Ezt az az elvi döntés tette lehetővé, hogy az ország területének meghatározásánál – erős önkorlátozással – a mai Ausztriát választották. A vállalkozás elnevezése: *Österreichische Retrospektive Bibliographie (ORBI)*. (Szellemes betűmozaik: latinul a „világnak”). Ennek négy sorozatát tervezik: monográfiák, újságok, folyóiratok és speciális bibliográfiák. Most elsőként a második csoport első kötete jelent meg: a nem periodikus *Neue Zeitungok* 1492–1705 között. Ezt hamarosan követi majd ennek második része: az 1621–1945 között, rendszeresen megjelent, ausztriai újságok mintegy 6000 tételből álló bibliográfiája. A harmadik sorozat a folyóiratokat fogja feltárni három időrendi csoportban: 1725–1850, 1851–1918, 1919–1945.

A negyedik csoport két, egymástól eltérő szempont alapján készült kiadványokat fog tartalmazni: egyrészt az első hármat kiegészítő, formailag, ill. tartalmilag azoktól elkülönülő, speciális bibliográfiák (térképek, zeneművek, naptárak, hivatalos kiadványok stb.), másrészt jelentősebb kiadók és nyomdák termékeinek jegyzéke. Ez utóbbiaknak, amelyek tehát szükségszerűen átfedik az ezt megelőző (különösen az első) csoportot, az ORBI-ban történő közreadását kizárólag gyakorlati szempontok indokolhatják: így kívánják megjelentetni a már elkészült, ill. munkában levő olyan jellegű összeállításokat, mint amilyen pl. a Trattner-dinasztia publikációinak mintegy 8000 tételes jegyzékét. Legtávolabbinak az első sorozatnak, vagyis a monográfiáknak közreadása tűnik.

E nagyléptékű és hatalmas feladatokat vállaló munkálatok vázlatos áttekintése után kerüljön most sor annak elsőként megjelent kötetének szemügyre vételére. A viszonylag nagyalakú, A4 formátumban készült kiadvány bevezetője sok szempontból (pl. a nyomtatványok nagyon kevés számban ismert szerzőinek tevékenysége alapján) ki is értékeli a bibliográfiát, amelybe a mai Ausztria területén nyomtatott és túlnyomó részben újdonságok közlésével foglalkozó és nem rendszeresen közreadott publikációk – közkeletű megjelöléssel – *Neue Zeitung*ok kerültek.

Az igényes előszóból sok mindent meg lehet tudni ezeknek a kiadványoknak a különböző helyekről érkező híreknek – sokszor a postamesterek fogadóójában történt – prózában vagy versben történt írásbeli összefoglalásától a nyolcadrétnél nem kisebb alakban történő kinyomtatásán át azoknak árusításáig. Érdekes és fontos részletek további egész soráról is értesülhet az olvasó ebből a tartalmas bevezetőből: pl. ezek ára vásárlóerőben (rendkívül korszerű megjelöléssel) 2–5 euró volt; legalább annyi a ma már csak kikövetkezhető *Neue Zeitung*ok száma a német nyelvtérületen, mint a most ismert kb. 8–10 000; a hivatalnokok, tisztek és tudósok inkább prózában, míg a lelkipásztorok és iskolamesterek versben írtak stb.

A *Neue Zeitung*ok egyik jellegzetessége, hogy jelentős részük a címlap alján a városnév előtt az „erstlich gedruckt” megjelölést viseli. Ez azt kívánja közölni, hogy az újdonságról szóló híradás szövegét először hol nyomtatták ki. Az ORBI 2,1 nagy számban közöl olyan, ma már ismeretlen kiadásokat, amelyeket az említett szavak alapján feltételezhetően a mai Ausztria területén nyomtattak. A bevezető tanulmány szerint az „erstlich gedruckt” megjelölésű nyomtatványok jelentős része valóban ismeretes az így megjelölt helyen készült kiadásból, amelyet azután később más városban újra megjelentettek. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a feltételezést sem, hogy már a szöveg első kinyomtatásánál éltek ezzel az – ebben az esetben koholt – megjelöléssel. Ennek feltehető oka – az ORBI most megjelent kötetének bevezetése szerint – a cenzúra félrevezetése lehetett. Ennél fontosabb szempontnak tartható, hogy a koholt „erstlich gedruckt” megjelölés a közölt hír hitelességét kívánta erősíteni az ismertetett események közelében levő helynév ilyen jellegű, hamis megjelölésével. A most ismertetésre kerülő kötetben közölt 317 tétel közül ma példányból ismert 246 ausztriai *Neue Zeitung*ból nem kevesebb, mint 195-öt Bécsben nyomtattak. (A fővárosnak ez a túlsúlya alighanem jellemző lesz az ORBI többi kötetében is.)

A bevezető természetesen eligazítást ad a mű használatához. A kiadványok eredeti címszövegeiknek kezdete szerint nyertek elrendezést a kötetben belül. Valamennyi tétel sorszámozásának kezdete az ORBI „2,1”, amely az osztrák retrospektív bibliográfia egységes szerkezetét hivatott aláhúzni. Szögletes zárójelben követi ezt a tételnek az osztrák újság- és folyóirat adatbankban ÖZZDB) szereplő száma. (Ennek kapcsán tehető talán a megjelentetés formájára vonatkozó egyetlen kritikai megjegyzés, hogy a kötetben belüli keresését jóval megkönnyítette volna ezeknek a mostaninál tipográfiailag hangsúlyosabb kiemelése és a lapok tetején levő sor mostani állandó („ORBI 2,1 – Neue Zeitungen 1492–1705”) szöveg helyett élőfej alkalmazása a sorszám és a betűrend első szavainak közlésével.)

Az egyes tételek igényes leírása a következőket tartalmazza: az eredeti, teljes címszöveg, az impresszum szabványosított formában, a részletes kolláció, az összterjedelem az üres lapok feltüntetésével, a könyvdíszek, a szerző neve, az impresszumadatok eredeti alakjukban, a cím immár szabványosított formában. Ezt követi a tartalom igényesen részletes leírása: minden szövegrész címe és keltezése, a verses formában írt szövegek incipitje és explicitje a kiadványon belüli pontos elhelyezkedésének (füzetjel és lapszám) megjelölésével, majd a szakirodalom és a lelőhelyek. Hatalmas értéket jelent a kötet használóinak a tételek végén található pontos utalás a *Neue Zeitung* szövegének más kiadásban történt megjelentetéséről. Ehhez az a méretében és igényességében rendkívüli adatgyűjtésre volt szükség, amelyet az egész ORBI főszerzője, azon belül is a most ismertetésre kerülő kötet elsődleges szerzője, Helmut Lang az elmúlt évtizedek során a német

nyelvű *Neue Zeitung*okról végzett. Miután ezeknek a további kiadásoknak egy részéről címlap-reprodukció is található (a képek száma összesen 288), az osztrák retrospektív bibliográfiának ez a kötete egészen messze történő kitekintést nyújt mind a szövegösszefüggés, mind a képek utánmetszése terén.

A lelőhelyek és a hivatkozott szakirodalom rövidítésjegyzékén kívül gazdagon kiépített mutatórendszer található még a kötetben: tizenegy a 317 leírt tételhez, négy a hivatkozott más szövegkiadáshoz és három az „erstlich gedruckt” megjelölésükhez. Így összesen tehát nem kevesebb, mint 18 mutató közül választhat a kötet használója. Jól érzékelhető tehát, hogy a számítógépes adatbázis alapján történő feltárás szinte korlátlan lehetőséget biztosít a legkülönbözőbb szempont szerinti áttekintéshez a kiadványban előforduló személyek és helynevektől kezdve az események témáján (időjárási tünemények, kivégzések stb.) keresztül a dallamhivatkozásokig, ráadásul akár betű-, akár időrendben.

* * *

Miután olyan ország retrospektív bibliográfiájáról van szó, amellyel Magyarországnak mindenki másnál tartósabb és elmélyült történelmi kapcsolata volt, érdemes az ismertetésre kerülő kötetben leírt *Neue Zeitung*ok magyar vonatkozásaira is – szükségszerűen csupán példálódzva – kitérni. Előre kell bocsátani, hogy ezek rendkívüli gazdagságban találhatóak a kötetben. Álljon erre mintaként – minden válogatás nélkül – az első néhány tétel:

1. Advis de Vienne en Autriche et de Hongrie
- 2.–3. Agriasche oder Erlawer zeitung
4. Aigentliche Abrisz ... Hardeck, gewesten general Obristen zu Raab...

Tehát már ebből is világosan kiderül, hogy magyar részről szinte kimeríthetetlen forrásként lehet használni a most ismertetésre került kötetet. Némi túlzással azt is lehetne mondani, hogy nem a magyar vonatkozásúakat kell keresni, hanem azokat, amelyekben ilyen nem található.

Az ORBI elsőként megjelent kötete 1492–1705 közötti időben készült *Neue Zeitung*okat tárja fel, amelyeknek évenkénti megoszlása természetesen igen egyenetlen. Ez a sajátos műfaj különösen 1571 és 1624 között virágzott a mai Ausztria területén. Ezen belül is kimagaslóan legtöbb az 1592–1605 időkorben látott napvilágot. Jól érzékelhető ebből, hogy a tudósítások középpontjában leginkább a törökök ellen folytatott 15 éves háború eseményei álltak, amelyek túlnyomó többségükben a Kárpát-medencében zajlottak. Ebben az időben az osztrákokat természetesen mindennél jobban foglalkoztatta az őket folyamatosan fenyegető oszmán-török veszély. Így különösen kapósak lehettek az olyan *Neue Zeitung*ok, amelyek a törökök előretöréséről és főleg visszaszorításukról számoltak be. Ez magyarázhatja a magyar vonatkozású kiadványok feltűnően nagy számát.

Ezért itt és most legyen elég ezek közül csupán a magyarországi nyomtatványokat némileg szemügyre venni. Joannes Manlius 1582–1605 között számos helységben nyomtatott Nyugat-Magyarországon. Az itt készült és ma ismert kiadványai közül kettő is német nyelvű tudósítás. Az egyiket Erhard Pöckl, Zrínyi György titkára írta Csáktornyan (ORBI 2,1: 127), amely az 1587. augusztus 9-én a törökökkel vívott és győzelemmel végződött, sárkányszigeti összecsapásról szól (RMNy 599). Ennek egyik utánnomása Grazban történt, amely feltűnteti annak eredeti forrását, a monyorókereki Manlius-féle kiadást: „Erstlich gedruckt zu Eberaw in Vngern” (VD 16 P 3819). További kiadását Nürnbergben készítették, de azon már az első megjelentetés közlése nem szerepel (VD 16 P 3820 – A címlapon fametszetes csatajelenet látható: ORBI 2,1 95. ábra).

A másik Manlius-féle tudósítás 1593-ban Németlövön látott napvilágot (RMNy 730). Ennek szerzőjét Helmut Lang – az RMNy első kötetének megjelenését követően – Adam Maderspacher személyében állapította meg (Burgenländische Heimatblätter 1978. 88–93). A német nyelvű

szöveg 31, egyenként hat soros versszakból áll, és az 1593. év elején Konstantinápolyban látott égi jelenségről számol be. Ugyanennek 19 versszakból álló tudósításnak rövidített változata az *Erstlich gedruckt zu Preßburg, bey Johan Walo, Anno 94* megjelöléssel készült kiadvány második felében is napvilágot látott (RMNy 750). Ez az összefüggés eddig nem volt ismeretes a hazai szakirodalomban. A Walo-féle kiadvány impresszumának hitelét gyengíti, hogy éppen az ORBI most ismertetésre kerülő kötetének bevezetője (p. 16.) hívja fel a figyelmet arra, hogy az „erstlich gedruckt” formulát használó kiadványokban szereplő több nyomdász neve sok esetben is csupán e múból, de különben egyetlen más munkából sem ismeretes. Éppen ez a helyzet a különben sehol máshol nem olvasható, állítólagos pozsonyi nyomdász esetében is. Az a körülmény, hogy a Manlius által 1593-ban kiadott teljesebb szöveget a következő évben „erstlich gedruckt” megjelöléssel készítette bizonyos „Johan Walo”, még inkább arra enged következtetni, hogy ez az állítólag pozsonyi impresszum csaknem bizonyosan koholt.

Itt említhető meg az a magyar vonatkozású adalék, amely az „erstlich gedruckt” forma hamis voltát bizonyítja az az 1578. évi, *Neue Zeitung aus Offen* című kiadvány, amely az immár tartós török megszállás alatt levő Budát („Erstlich Gedruckt zu Offen”) jelöli meg a szöveg első kiadásának nyomdahelyeként (VD 16 N 696), ahol azonban ekkor már egy évszázada nem működött könyvsajtó. Jól érzékelhető, hogy ez esetben ennek indítéka a Budáról szóló tudósítás hiteles voltának alátámasztása volt.

A magyar kultúrtörténet szempontjából nem érdektelen az olyan megjegyzés, mint amely a Bécsben 1593-ban a Nassinger-nyomdában készített egyik *Neue Zeitung*ban olvasható (ORBI 2,1: 302). Eszerint a Nógrád várának ostromáról szóló tudósítás szövegét „auß Vngarischer Zungen in hochdeutsche Sprache verdolmetschet”, vagyis annak szövegét magyar nyelvről fordították németre. Ez nem egyedülálló eset, mert az 1574. február 21-én Kanizsa bevételéről szóló német nyelvű beszámolót eredetileg „inn Ungarischer sprache geschrieben, darnach ins Latein vertirt, Nu aber ... ins Deutsche gebracht”. Tehát az eredetileg magyar nyelvű tudósítást előbb latinra, majd azt németre fordították, végül ma ismeretlen helyen immár ezen a nyelven nyomtatták ki (München, Bayerische Staatsbibliothek: Turc. 269a – Stephanus Ispan neve alatt katalogizálva).

Befejezve ezt az ismertetést meg kell állapítani, hogy a kötet megjelenését, amellyel megindult az osztrák retrospektív bibliográfia, csak őszinte örömmel lehet nyugtázni. Bizonyos, hogy a további kötetek is – ha nem is a mostanihoz hasonló töménységben – még sok fontos és értékes adatot fognak a magyar szakkörök számára feltárni.

Végül, de nem utoljára, szólni kell a most ismertetett mű és sorozat megjelentetőjéről is. A kiadó az a Saur cég (München), amely nemzetközi mércével mérve is vezető helyet foglal el a nagylélegzetű katalógusok és bibliográfiák közreadásában. Rendkívüli számban, iramban és nem ritkán csak háromjegyű számmal kifejezhető kötetből álló sorozatokban jelennek meg e cégnek a kiadványai. Ezek azután a világ minden táján gyakorlatilag valamennyi jelentősebb gyűjtemény kézikönyvtárának polcain állva, mérhetetlen mennyiségű és értékű információt nyújtanak azok használói számára.